

סיפורו של מנשה מלך יהודה במלכים ב' כ"א 20-1 דברי הימים ב' ל"ג 20-1

מוסטקי אנט ואביבית סיינר

מנשה מלך יהודה חטא בחטאים חמורים ביותר: הוא בנה במות ובכך ביטל את רפורמת "ריכוז הפולחן" שעשה חזקיהו אביו (מל"ב כ"א 3), הקים מזבחות לבעלים ולאשרות (דה"ב ל"ג 3) העביר את בנו באש והנהיג מנהגים אליליים הקשורים בהגדת עתידות (מל"ב כ"ג 3) והכניס את האלילות לתוך בית המקדש (שם 4-7,5). עליו מעשיו אלה תולים בעל ספר מלכים (מל"ב כ"ג 26) וירמיהו (ט"ו 4) את חורבן יהודה. לצד כל זה מספר הכתוב שמניין שנות מלכותו היה 55 שנים (דה"ב ל"ג 1).

האם יש התמודדות במקרא עם העובדה שמלך מנוול מלך תקופה כה ארוכה?

תשובה לשאלה זו מצויה בשני המקורות המוסרים את סיפורו של מנשה. במלכים ב' ובדברי הימים ב'. נבחן תחילה את התייחסותו של בעל ספר דברי הימים: וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מְנַשֶּׁה וְאֶל-עֲמוּ וְלֹא הִקְשִׁיבוּ. וַיָּבֵא ה' עֲלֵיהֶם אֶת-שָׂרֵי הַצָּבָא אֲשֶׁר לְמֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיִּלְכְּדוּ אֶת-מְנַשֶּׁה בַּחֲחִים וַיֹּאסְרוּהוּ בְנַחֲשָׁתַיִם וַיֹּלִיכוּהוּ בְּבִלְהָ וַיִּכְהָצוּ לוֹ חֵלָה אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהָיו וַיִּכְנַע מְאֹד מִלִּפְנֵי אֱלֹהֵי אֲבֹתָיו. וַיִּתְפַּלֵּל אֵלָיו וַיַּעֲתָר לוֹ וַיִּשְׁמַע תְּחִנָּתוֹ וַיִּשְׁיבֵהוּ יְרוּשָׁלַם לְמַלְכוּתוֹ וַיֵּדַע מְנַשֶּׁה כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים (דה"ב ל"ג 10-13). לפי המסופר בדברי הימים מנשה חטא בתחילת ימי מלכותו ונענש מיד ובאופן ישיר על חטאיו, הוא נכלא והובל לבבל. בזמן ריצוי העונש הוא חזר בו מדרכו הרעה מתוך הבנה שהמשבר קשור בחטאיו, ה' סלח לו והחזיר אותו למלוך בירושלים. לאחר שחזר לירושלים הוא הסיר את האלילות מבית המקדש והשיב את עבודת ה' ליהודה. כך זכה למלוך 55 שנים.

הסברו של בעל ספר דברי הימים עולה בקנה אחד עם הרעיונות שמקדם הנביא יחזקאל ביחזקאל י"ח, שלפיה, הַנְּפֹשׁ הַחַטָּאת הִיא תָּמוּת (פס' 4), דהיינו שכל אדם משלם על מעשיו וזוכה לגמול אישי. בהתאם לכך אדם יכול גם לשנות את התנהגותו ו"לשוב מחטאיו": וְהָרַשַׁע כִּי יָשׁוּב מִכָּל-חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה... יְחִיָּהּ (פס' 21-23). משמעות אמירה זו היא שבפני האדם קיימת האפשרות לבחור לחזור בו ממעשיו הרעים ובכך לבטל את העונש התלוי ועומד על ראשו, ולזכות לגמול טוב.

והנה, על אף ההתאמה בין ההסבר של דברי הימים ובין השקפת העולם שמקדם יחזקאל, הסבר זה אינו מובא בתיאור מלכות מנשה שבמל"ב כ"א. לפי ספר מלכים מנשה אכן חוטא בחטאים חמורים; ובלשון הכתוב: וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי יְהוָה כְּתוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹרִישׁ

יְהוָה מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל (מל"ב כ"א 2), אך הוא לא נענש על חטאיו מחד גיסא, ואינו חוזר בו ממעשיו הרעים, מאידך גיסא. בעל ספר מלכים בוחר להתמודד עם שאלת חטאי מנשה בדרך אחרת וטוען כי מנשה הוא המלך שבעטיו יבואו חורבן וגלות על יהודה; לא בדורו אלא בדורות המאוחרים לו: לִכְן כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הַנְּנִי מִבִּיא רָעָה עַל-יְרוּשָׁלַם וְיְהוּדָה... וּמַחִיתִי אֶת-יְרוּשָׁלַם... וְנִטְשֶׁתִי אֶת שְׂאֵרֵי נַחְלָתִי וְנִתְּתִים בְּיַד אֲיִבֵיהֶם (שם, פס' 14-12). הסבר זה משקף את השקפת העולם של בעל ספר מלכים, הבאה לידי ביטוי בהתייחסותו לאירועים אחרים בהיסטוריה, שלפיה אנשים נפגעים בשל חטאי אבותיהם, ולא דווקא בשל מעשיהם שלהם. כציטוט של יחזקאל את אמרת העם שכנגדה הוא יוצא: אַבֹּת יֹאכְלוּ בֶסֶר וְשֵׁנֵי הַבָּנִים תִּקְהֶינָה (יח' י"ח 2).

מה פשר שני הסיפורים השונים על אותו מלך?

מחבר מלכים אינו מספר על העונש האישי שקיבל מנשה – מאסרו בבבל. נראה שגם אם פרט זה היה ידוע לו לא היה לו בו עניין. בניגוד לספר דברי הימים, ספר מלכים מסתיים בתיאור מפורט של החורבן (מל"ב כ"ה), ונראה כי המציאות הכואבת של החורבן והגלות היא הרקע לכתיבתו. מטרתו להסביר את הסיבה לגורל הקשה שפקד את העם. הוא מפקיד את האחריות לכך בידי מלכי יהודה בכלל ומנשה בפרט, וקושר להתנהגותם השפעה מכרעת על גורל העם.¹ תפיסת העולם המשתקפת באופן הצגת הדברים בספר מלכים היא תפיסה של גמול קולקטיבי שלפיה החורבן וגלות יהודה הם עונש על חטאים של מלכים שהובילו את העם, וחטאיהם הצטברו במשך הדורות. הסבר זה של בעל ספר מלכים מצדיק לכאורה את החורבן אך מעורר שאלות חדשות בתחום של קיום הצדק האלוהי: מדוע החוטא לא נענש? מדוע נענש מי שלא חטא?

הנביא יחזקאל מתמודד כאמור אף הוא עם השאלות הללו, ובניגוד לתפיסתו של בעל מלכים הוא סבור כי האדם הוא אדון לגורלו וכי הטוב והרע הם תוצאה של מעשיו האישיים הנעשים מתוך בחירה חופשית (יחזקאל י"ח 20). אפשר שהגורמים שהביאו את הנביא יחזקאל לשנות את תפיסת הגמול קשורים במצבו נפשי של בני דור החורבן בגלות, מצב זה משתקף באימרה השגורה בפי העם בגולה שמצטט יחזקאל יְבָשׁוּ עַצְמוֹתֵינוּ וְאָבְדָה תִקְוַתֵנוּ נִגְזְרָנוּ לָנוּ (יח' ל"ז 11). בני דור החורבן חשו כי לא משנה מה הם יעשו ואיך ינהגו הם נענשים וימשיכו להיענש על חטאי אבותיהם. תחושה זו בוודאי גרמה לייאוש אצל בני דור החורבן ואולי אף למשבר אמונה עמוק. כדי להתמודד עם משבר זה ועם הלך הרוח הירוד של הגולים מציג

¹ ראו בעניין זה אצל: יפת, אמונות ודעות, עמ' 136.

יחזקאל את התפיסה החדשה של גמול האישי, המנתקת את התלות שבין הבנים לאבותיהם ויוצרת תקווה ואמונה לעתיד טוב יותר ואף לגאולה עתידית. תפיסת הצדק האלוהי של מחבר ספר דברי הימים שווה בעיקרה לזו של יחזקאל ומציגה את תפיסת הגמול האישי. הספר, שלפחות בחלקו נכתב לאחר הגלות מנסה לחנך את שבי ציון בהתאם לתפיסה של גמול אישי ואחריות אישית. נקודת המוצא של בעל דברי הימים היא הצורך להסביר את ההיסטוריה לבני דורו במונחים שהם בעלי משמעות לדור הזה ולהעניק להם את היכולת להתמודד עם המציאות שלהם. הוא מבקש להציג את המציאות לא עוד כתגובה על חטאי העבר אלא כדבר שאפשר להשפיע עליו בעזרת מעשי ההווה. מתוך תפיסה שאין לאדם אחריות על מעשי האבות אלא על מעשיו שלו.

אם כן, מי גנב ממי – למי נאמיר?

חוקרים רבים סבורים כי סיפור הגלייתו של מנשה לבבל וחזרתו בתשובה הוא "המצאה" של בעל ספר דברי הימים על מנת לפתור את בעיית צידוק הדין: איך יתכן שמלך כל כך רשע מלך תקופה כל כך ארוכה מבלי להיענש?

אחד הנימוקים לטענה זו היא שלכאורה אם היה בעל ספר מלכים מכיר את האירוע היה מזכיר אותו. ברם אולם, העובדה כי נעדר אזכור אינה ראייה לאי קיומה של ההתרחשות. בעל ספר מלכים אינו מזכיר עוד אירועים היסטוריים חשובים שאירעו, למשל את קרב קרקר בימי אחאב הידוע מכתובות שנמצאו. בעל ספר מלכים מזכיר רק אירועים היסטוריים המשרתים את מטרתו ומגמותיו. סיפור הגלייתו של מנשה וחזרתו בתשובה אינם עולים בקנה אחד עם מטרתו להסביר את החורבן ולהדגיש את הקשר שבין מעשי מנשה והחורבן.

האפשרות שבסיפור הגלייתו של מנשה לבבל בדברי הימים יש גרעין היסטורי עולה מן המידע המובא בכתובת אשורבניפל, מלך אשור. בכתובת מסופר על תגובתו לניסיון מרידה באשור של שלושה נסיכים מצריים. הללו נתפסו והובאו באזיקים לפני אשורבניפל בנינוה. אחד הנסיכים המצריים זכה לחנינה ממלך אשור, נכרתה עימו ברית ואסלית חדשה והוענקו לו סמלי כבוד ושלטון, ורק אחר כך הוא הוחזר למקום מלכותו בליווי קצינים אשוריים. על כך מכריז אשורבניפל: "טובות רבות יותר מאבי יוצרי הענקתי לו".²

כתובת זו מעניקה אמינות לסיפור של מנשה בדברי הימים, שלפיו מנשה הוגלה על ידי מלך אשור לנינוה ומלך אשור העניק לו חנינה והשיב אותו למלכותו בירושלים. המקרא אינו מסביר מה היו הנסיבות להגלייתו של מנשה אך ניתן להסיק כי גם מנשה לקח חלק במרד נגד אשור. גם חזרתו של מנשה לירושלים אינו מוסברת במקרא, אך ניתן לשער כי מלך אשור נהג בו

² אילת, עמ' 140-165.

במידה של סלחנות וסובלנות לאחר שהביע מחדש את נאמנותו, בדומה למתואר בכתובת של דלעיל³.

אז מי צודק?

בכתובות האשוריות לא מוזכרת הגליה של מנשה לבבל, אולם מכאן לא הכרחי להסיק שאירוע זה לא היה לא נברא. עם זאת, יש כמובן אפשרות כי בעל ספר דברי הימים לא המציא לגמרי את הסיפור על מנשה, אלא הושפע מהכתובת האשורית הנ"ל, והוא מספר על הגליית מנשה וחנינתו בדומה להגליית הנסיך המצרי וחנינתו. בעל ספר דברי הימים "גנב" את תבנית הסיפור מהמקור האשורי ו"הלביש" אותה על מנשה כדי להצדיק את מלכותו הארוכה של מנשה.

מאידך, אפשר שיש גרעין היסטורי לסיפורו של מנשה ואת העדרו ממדפי ההיסטוריה האשוריים ניתן להבין בשל היותו זניח ובשל חשיבותה הפחותה של יהודה באותה תקופה לאשור. לעומת זאת, בעל דברי הימים אימץ את האירוע והדגיש אותו כדי להסביר את האירועים ההיסטוריים בהתאם לאמונותיו ודעותיו ועל פי הצרכים והאינטרסים של בני זמנו.

ביבליוגרפיה מומלצת

1. אילת משה, "מעמדה המדיני של יהודה לאחר כיבוש לכיש בידי סנחריב", ידיעות ל"א ירושלים

תשכ"ז, עמ' 140-165.

2. עודד בוסתנאי, תולדות עם ישראל בימי בית ראשון, כרך 4, האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ט.

3. גליל גרשון, מלכים ב', עולם התנ"ך, תל-אביב, 1994

4. טלשיר ציפורה, "תפיסת פילוג הממלכה בספר מלכים ובספר דברי הימים" נמצא באתר

מקראנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=10822>

5. יפת שרה, אמונות ודעות בספר דברי הימים, ומקומן בעולם המחשבה המקראית, ירושלים

תשל"ז.

6. יפת שרה: "ספר דברי הימים: חיבור היסטורי" נמצא באתר מט"ח:

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=9158>

---

³ עודד, עמ' 105-110.

